

POSTANOWIENIE Z DNIA 5 MAJA 2009 R.

IV KK 427/08

Przepis art. 5 ustawy z dnia 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz. U. Nr 179, poz. 1661 ze zm.), w brzmieniu ustalonym ustawą nowelizującą z dnia 28 lipca 2005 r. (Dz. U. Nr 180, poz. 1492), w sposób zupełnie jednoznaczny przesłankę „zawinienia” podmiotu zbiorowego ustanawia jedynie w stosunku do osób wymienionych w art. 3 pkt 2 i 3 tej ustawy, poprzez wskazanie na „winę” w wyborze bądź nadzorze. Pominięcie w tym przepisie przesłanki własnej odpowiedzialności podmiotu zbiorowego za czyny osób wskazanych w art. 3 pkt 1, przy niewprowadzeniu jakichkolwiek innych zasad odpowiedzialności podmiotu za działania osób nim zarządzających, spowodowało brak możliwości pociągnięcia podmiotu zbiorowego do odpowiedzialności za czyny zabronione tej kategorii osób.

Przewodniczący: sędzia SN R. Sądej (sprawozdawca).

Sędziowie SN: J. Matras, M. Pietruszyński.

Sąd Najwyższy po rozpoznaniu w sprawie o pociągnięcie do odpowiedzialności podmiotu zbiorowego – Zakładu Elektroniki i Mechaniki Precyzyjnej E. Serwis Sp. z o.o. w K. – za czyn zabroniony pod groźbą kary, na rozprawie w dniu 5 maja 2009 r., kasacji wniesionej przez Rzecznika Praw Obywatelskich na niekorzyść podmiotu zbiorowego od wyroku Sądu Okręgowego w T.

z dnia 9 czerwca 2008 r., utrzymującego w mocy wyrok Sądu Rejonowego w M. z dnia 6 lutego 2008 r.,

o d d a l i ł kasację (...).

UZASADNIENIE

Wyrokiem Sądu Rejonowego w M. z dnia 6 lutego 2008 r., został oddalony wniosek pokrzywdzonego – Zakładu Elektroniki i Mechaniki Precyzyjnej w M. o pociągnięcie do odpowiedzialności za czyn zabroniony pod groźbą kary podmiotu zbiorowego – Zakładu Elektroniki i Mechaniki Precyzyjnej E. Serwis Sp. z o.o.; kosztami postępowania obciążony został podmiot pokrzywdzony. On też wniósł apelację od powyższego wyroku, zarzucając Sądowi Rejonowemu naruszenie przepisów art. 3 i 5 ustawy z dnia 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz. U. Nr 197, poz. 1661 ze zm. – określanej dalej, jako u.o.p.z.), poprzez ustalenie, że obecne przepisy nie pozwalają na orzekanie o odpowiedzialności podmiotu zbiorowego wówczas, gdy czyn zabroniony popełnia członek zarządu tego podmiotu. Autor apelacji wniósł o zmianę zaskarżonego wyroku i orzeczenie o odpowiedzialności podmiotu zbiorowego, ewentualnie o uchylenie zaskarżonego wyroku i przekazanie sprawy Sądowi pierwszej instancji do ponownego rozpoznania.

Sąd Okręgowy w T. wyrokiem z dnia 9 czerwca 2008 r. utrzymał w mocy wyrok Sądu pierwszej instancji, uznając apelację za oczywiście bezzasadną.

Kasację od wyroku Sądu Okręgowego, na niekorzyść podmiotu zbiorowego, wniósł Rzecznik Praw Obywatelskich. Podniósł w niej zarzut rażącego i mającego istotny wpływ na treść wyroku naruszenia prawa karnego procesowego.

wego – art. 433 § 2 k.p.k. – polegającego na nienależytym rozpoznaniu zarzutu zawartego w apelacji wnioskodawcy o naruszeniu art. 3 i 5 u.o.p.z., poprzez wyrażenie błędnego poglądu prawnego, że przepisy te nie mogą być podstawą odpowiedzialności podmiotu zbiorowego za działania osób wymienionych w art. 3 pkt 1 tej ustawy, gdyż zawarta w art. 5 u.o.p.z. zasada winy odnosi się wyłącznie do osób wymienionych w jej art. 3 pkt 2 i 3, a odpowiedzialność podmiotu zbiorowego nie może mieć charakteru obiektywnego.

Rzecznik Praw Obywatelskich wniósł o uchylenie zaskarżonego wyroku oraz utrzymania nim w mocy wyroku Sądu pierwszej instancji i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania temu ostatniemu. W uzasadnieniu kasacji przedstawił argumentację jaka legła u podstaw orzeczeń Sądów obu instancji, uznając, że była ona bezzasadna. Dalej jednak powołał jedynie treść znowelizowanych przepisów u.o.p.z. i stwierdził, że pominięcie przez ustawodawcę w nowym brzmieniu art. 5 osób wymienionych w art. 3 pkt 1 u.o.p.z., wcale nie oznaczało, iż popełnienie czynu zabronionego przez te osoby nie może prowadzić do odpowiedzialności podmiotu zbiorowego. Pominięcie odesłania do art. 3 pkt 1 ustawy, zdaniem Rzecznika Praw Obywatelskich, „oznacza to, że odpowiedzialność podmiotu zbiorowego za czyny osób wskazanych w art. 3 pkt 1 u.o.p.z. ustalać należy na zasadach ogólnych”. Jednocześnie, powołując się na treść wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 3 listopada 2004 r., K 18/03, wskazał, że podziela jego stanowisko, iż również na gruncie ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych, stosowanie przepisów represyjnych dopuszczalne jest tylko jako reakcja na zachowanie zawinione. Tym niemniej uznawał, że podmiot zbiorowy może ponosić odpowiedzialność za czyny osób wskazanych w art. 3 pkt 1 u.o.p.z. i chociaż jego odpowiedzialności na zasadzie winy wprost w ustawie nie wyrażono, to jej „istnienie wynika z wykładni systemowej przepisów tego aktu normatywnego”. Zdaniem Rzeczni-

ka, działanie podmiotu zbiorowego w tej sprawie „miało charakter zawiniony”, a zatem orzeczenia uwalniające go od odpowiedzialności powinny zostać uchylone, a sprawa przekazana do ponownego rozpoznania.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje.

Kasacja Rzecznika Praw Obywatelskich była bezzasadna, a zatem nie mogła zostać uwzględniona.

Dla jasności wyводу warto na początku przytoczyć istotę okoliczności faktycznych, które legły u podstaw niniejszego postępowania.

Prawomocnym wyrokiem Sądu Rejonowego w M. z dnia 5 czerwca 2007 r. Marek L., pełniący funkcję prezesa Zakładów Elektroniki i Mechaniki Precyzyjnej E. Serwis Sp. z o.o. w K., został uznany za winnego popełnienia występku wyczerpującego znamiona art. 291 § 1 k.k. w zw. z art. 294 § 1 k.k. Mienie będące przedmiotem paserstwa pochodziło z Zakładów Elektroniki i Mechaniki Precyzyjnej Sp. z o.o. w M.

Pełnomocnik pokrzywdzonych zakładów złożył wniosek w trybie art. 27 ust. 1 u.o.p.z. przeciwko podmiotowi zbiorowemu – Zakładowi Elektroniki i Mechaniki Precyzyjnej E. Serwis Sp. z o.o. w K., wnosząc o pociągnięcie tego podmiotu do odpowiedzialności w tej ustawie przewidywanej.

Przedstawionymi na wstępie wyrokami Sądy obu instancji uznały, że treść ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary, a konkretnie jej znowelizowany art. 5, nie daje podstaw do odpowiedzialności Zakładów Elektroniki i Mechaniki Precyzyjnej E. Serwis Sp. z o.o. w K. Stanowisko to starał się zakwestionować Rzecznik Praw Obywatelskich.

Ustawa o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary uchwalona została w dniu 28 października 2002 r., a w życie weszła w dniu 28 listopada 2003 r. Spośród funkcjonujących w porząd-

kach prawnych poszczególnych krajów (nie tylko europejskich) różnych modeli odpowiedzialności podmiotów zbiorowych, polski ustawodawca opowiedział się za modelem odpowiedzialności opartym na zasadzie odrębnego zawinienia podmiotu zbiorowego, które ma charakter akcesoryjny i niesubsydiarny. Akcesoryjność odpowiedzialności podmiotu zbiorowego polega na uprzednim odwołaniu się do zachowania – czynu osoby fizycznej, zawinionego i bezprawnego. Taki czyn osoby fizycznej jest warunkiem niezbędnym odpowiedzialności podmiotu zbiorowego (w modelach nieakcesoryjnych czyn osoby fizycznej nie jest istotny, a przesłanki odpowiedzialności podmiotu zbiorowego związane są z samym jego sposobem funkcjonowania). Akcesoryjność odpowiedzialności wyrażona została w art. 3 u.o.p.z., w którym mowa o „czynie zabronionym”, popełnionym przez taksatywnie wymienione kategorie osób. Pierwotnie przepis ten w czterech punktach wymieniał: 1) osoby działające w imieniu lub w interesie podmiotu w ramach uprawnienia lub obowiązku jego reprezentowania ... (w uproszczeniu, osoby zarządzające podmiotem); 2) osoby dopuszczone do działania w wyniku przekroczenia uprawnień lub niedopełnienia obowiązków przez osobę wskazaną w pkt. 1; 3) osoby działające w imieniu lub interesie podmiotu za zgodą lub wiedzą osoby wskazanej w pkt. 1; 4) osoby będące przedsiębiorcami. Nadto, w odniesieniu do czynu zabronionego każdej z tych osób ustawodawca przewidział warunek, że zachowanie to przyniosło lub mogło przynieść podmiotowi zbiorowemu korzyść, choćby niemajątkową.

Niesubsydiarność odpowiedzialności podmiotu zbiorowego polega natomiast na konieczności potwierdzenia „czynu zabronionego” osoby fizycznej jednym z orzeczeń karnych, wymienionym w art. 4 u.o.p.z. Orzeczenie takie musi poprzedzać w ogóle wszczęcie postępowania przeciwko podmiotowi zbiorowemu (odpowiedzialność podmiotu zbiorowego w modelach subsydiar-

nych zachodzi nawet wówczas, gdy nie jest możliwe osądzenie indywidualnego sprawcy – por. szerzej B. Nita: Postępowanie karne przeciwko podmiotom zbiorowym, Sopot 2008, s. 80 – 102).

Z punktu widzenia realiów tej sprawy, najistotniejsza jest jednak trzecia przesłanka odpowiedzialności podmiotu zbiorowego, to jest przesłanka zawinienia. Statuował ją art. 5 u.o.p.z., który w pierwotnym brzmieniu stanowił: „podmiot zbiorowy podlega odpowiedzialności w razie stwierdzenia co najmniej braku należytej staranności w wyborze osoby fizycznej, o której mowa w art. 3 pkt 2 lub 3, lub co najmniej braku należytego nadzoru nad tą osobą albo gdy organizacja działalności tego podmiotu nie zapewnia uniknięcia popełnienia czynu zabronionego, a mogło je zapewnić zachowanie należytej, wymaganej w danych okolicznościach ostrożności przez osobę, o której mowa w art. 3 pkt 1 lub 4”. Bezsprzeczne jest, że to właśnie ten przepis samodzielnie kształtował ową odrębną przesłankę zawinienia samego podmiotu zbiorowego, niezależnie od winy *strictae* (w znaczeniu prawnokarnym) osoby fizycznej wskazywanej w art. 3 u.o.p.z. Podkreślenia wymaga w tym miejscu to, że przepis ten wprost i jednoznacznie odwoływał się do każdej z kategorii osób wskazanych w art. 3, przewidując odrębny rodzaj „zawinienia” podmiotu w przypadku osób z pkt. 2 i 3 (*culpa in eligendo* i *culpa in custodiendo*) i odrębny rodzaj w przypadku osób wskazanych w pkt. 1 i 4 (wina w organizacji działalności podmiotu).

Jeszcze przed wejściem w życie ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych, w dniu 10 kwietnia 2003 r. Polska Konfederacja Pracodawców Prywatnych wystąpiła do Trybunału Konstytucyjnego z wnioskiem o stwierdzenie niezgodności z Konstytucją szeregu przepisów tej ustawy, w tym art. 3 i 5. Trybunał Konstytucyjny wyrokiem z dnia 3 listopada 2004 r., K 18/03, OTK-A z 2004, z. 10, poz. 103, w punkcie I. 3 wyroku stwierdził, że art.

5 ustawy „w zakresie dotyczącym art. 3 pkt 4 tej ustawy jest niezgodny z art. 2 i art. 42 ust. 1 Konstytucji”. Przepis art. 5, w zakresie wskazanym w wyroku, utracił moc z dniem 30 czerwca 2005 r., to jest w dacie określonej w pkt. II wyroku.

W uzasadnieniu wyroku TK podkreślił, że odpowiedzialność podmiotów zbiorowych, pomimo że nie *stricte* karna, jest jednak odpowiedzialnością o charakterze represyjnym i musi opierać się na przesłance winy. Stwierdził, że aby możliwe było stosowanie represyjnych sankcji wobec podmiotu zbiorowego, spełniających kryteria zgodności z Konstytucją – art. 2 i art. 42 ust. 1 – niezbędne jest wykazanie zarzucalności określonego zachowania podmiotu, a więc, iż musi się ono mieścić w „szeroko rozumianym pojęciu zachowania zawinionego”. Nie można przy tym nie dostrzec, że w pełnej zgodzie z rozstrzygnięciem zawartym w pkt. I.3, szeroka argumentacja dotycząca „zawinienia” podmiotu zbiorowego i jego „winy organizacyjnej”, prowadzona była pod kątem związków i możliwości wzajemnego oddziaływania pomiędzy tym podmiotem, a „przedsiębiorcą”, o którym była mowa w art. 3 pkt 4 u.o.p.z.

W następstwie tego orzeczenia TK, stwierdzającego niezgodność z Konstytucją także innych przepisów ustawy, podjęte zostały prace legislacyjne, zmierzające do usunięcia niekonstytucyjności wskazanych w wyroku rozwiązań.

Rządowy projekt nowelizacji przesłano do Sejmu w dniu 24 marca 2004 r. (IV kadencja, druk nr 3837, www.sejm.gov.pl). W zakresie modelu odpowiedzialności podmiotów zbiorowych, projekt w niczym nie odbiegał od pierwotnych założeń. W nawiązaniu do omawianego rozstrzygnięcia TK, proponowano zastąpienie dotychczasowego brzmienia art. 3 pkt 4 u.o.p.z. („będącej przedsiębiorcą”) określeniem: „będącej przedsiębiorcą, który bezpośrednio współdziała z podmiotem zbiorowym w celu realizacji celu prawnie dopusz-

czalnego”. Z kolei przesłanki zawinienia podmiotu zbiorowego zawarte w art. 5 u.o.p.z., projektowano sprecyzować poprzez nadanie temu przepisowi treści: „Podmiot zbiorowy podlega odpowiedzialności, jeżeli do popełnienia czynu zabronionego doszło w następstwie: 1) co najmniej braku należytej staranności w wyborze osoby fizycznej, o której mowa w art. 3 pkt 2 i 3 lub co najmniej braku należytego nadzoru nad tą osobą – ze strony organu lub przedstawiciela podmiotu zbiorowego; 2) organizacji działalności podmiotu zbiorowego, która nie zapewniała uniknięcia popełnienia czynu zabronionego przez osobę, o której mowa w art. 3 pkt 1 lub 4, podczas gdy mogło ją zapewnić zachowanie należytej staranności, wymaganej w danych okolicznościach, przez organ lub przedstawiciela podmiotu zbiorowego”.

W uzasadnieniu tego projektu wprost stwierdzono, że „rozwiązanie to pozwala na określenie swoistego zawinienia podmiotu zbiorowego, które byłoby przesłanką niezbędną do pociągnięcia go do odpowiedzialności w trybie przewidzianym w ustawie. Przepis art. 5 w brzmieniu proponowanym w projekcie doprecyzowuje tę przesłankę przez wyraźne wskazanie, że do popełnienia czynu zabronionego doszło w następstwie uchybień ze strony organu lub przedstawiciela podmiotu zbiorowego.”

W toku sejmowych prac legislacyjnych, na szczególną uwagę zasługuje opinia eksperta podkomisji sejmowej (z dnia 20 kwietnia 2005 r.), w której stwierdzono, że zarówno proponowane w projekcie nowe określenie „przedsiębiorcy” w art. 3 pkt 4 u.o.p.z., jak i nowe opisanie tzw. winy organizacyjnej w art. 5 pkt 2 tej ustawy, powielają rozwiązania dotychczasowe, uznane przez Trybunał Konstytucyjny za niedopuszczalne. Autor tej ekspertyzy zaproponował po prostu skreślenie zarówno proponowanego art. 3 pkt 4, jak i art. 5 pkt 2 ustawy. Rozwiązaniu takiemu stanowczo sprzeciwiał się przedstawiciel rządu (autora projektu), który wprost podczas dyskusji w podkomisji sejmowej

stwierdził, że proponowane w powyższej ekspertyzie zmiany projektu „spowodują bardzo dużą redukcję odpowiedzialności podmiotu zbiorowego i dysonans w zakresie procedury postępowania przeciwko podmiotowi zbiorowemu” i dalej: „rezygnacja w sprawozdaniu podkomisji z tzw. zawinienia organizacyjnego (...) skutkowałaby znacznym zawężeniem katalogu przesłanek określających odpowiedzialność podmiotu zbiorowego” (sprawozdanie z posiedzenia podkomisji w dniu 16 czerwca 2005, www.sejm.gov.pl).

W dniu 28 lipca 2005 r. uchwalono ustawę o zmianie ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz. U. Nr 180, poz. 1492). Przyjęto w niej rozwiązania zaproponowane we wskazanej powyżej ekspertyzie, całkowicie pomijając w art. 5 ustawy określenie swoistej przesłanki odpowiedzialności podmiotu zbiorowego za czyny zabronione osób wskazanych w art. 3 pkt 1 ustawy. Znowelizowany przepis art. 5 u.o.p.z. w sposób zupełnie jednoznaczny przesłankę „zawinienia” podmiotu zbiorowego ustanawia jedynie w stosunku do osób wskazanych w art. 3 pkt 2 i 3 tej ustawy, poprzez wskazanie na „winę” w wyborze bądź nadzorze. Pomięcie w tym przepisie przesłanki własnej odpowiedzialności podmiotu zbiorowego za czyny osób wskazanych w art. 3 pkt 1, przy niewprowadzeniu jakichkolwiek innych zasad odpowiedzialności podmiotu za działania osób nim zarządzających, spowodowało brak możliwości pociągnięcia podmiotu zbiorowego do odpowiedzialności za czyny zabronione tej kategorii osób.

Nie ma możliwości wyinterpretowania, jak enigmatycznie proponował autor kasacji, jakichś „ogólnych zasad” odpowiedzialności podmiotu zbiorowego, zarówno z treści znowelizowanej ustawy, jak i z innych aktów prawnych. To ustawa o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych w wyczerpujący i kompleksowy sposób reguluje przesłanki ich odpowiedzialności. Niewyrażone wprost, ale czytelne sugestie kasacji, że „zawinienie” podmiotu zbiorowego

wiązać by można z winą osoby nim zarządzającej (z kręgu wskazanych w art. 3 pkt 1 u.o.p.z.), zaakceptowane być nie mogą. Przy innym modelu odpowiedzialności podmiotów zbiorowych utożsamianie takie byłoby możliwe, np. modelu opartym na tzw. teorii identyfikacji, w której wina osób podmiotem zarządzających utożsamiana jest z winą samego podmiotu (por. B. Nita, *op. cit.* s. 70 i n.). Jednakże obowiązującej ustawie teoria ta jest obca, a próbie interpretacyjnej podążającej w tym kierunku jednoznacznie sprzeciwia się stanowisko Trybunału Konstytucyjnego wyrażone w powoływanym już wyroku z dnia 3 listopada 2004 r. W uzasadnieniu TK wprost stwierdził, że „czysto obiektywna odpowiedzialność represyjna, oparta wyłącznie na fakcie odniesienia przez dany podmiot zbiorowy korzyści (...), wykracza poza standardy stanowienia prawa represyjnego w państwie prawa”. Jeśli ustawodawca nie przewidział żadnych przesłanek, w oparciu o które możliwe jest ustalenie własnej „winy” podmiotu zbiorowego, to jego odpowiedzialność odwołująca się wyłącznie do winy prawomocnie skazanej osoby fizycznej, o której mowa w art. 3 ust. 1 u.o.p.z., byłaby właśnie odpowiedzialnością obiektywną, niezależną od własnego zawinienia.

Sądy obu instancji swe wyroki oparły na analizie przepisów znowelizowanej ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych. Uznały, że skoro art. 5, ustanawiając przesłanki zawinienia podmiotu zbiorowego, pominął ich wskazanie wobec osób określonych w art. 3 pkt 1, to w ogóle brak podstawy prawnej do określania zawinienia w tym zakresie, a w konsekwencji brak możliwości pociągnięcia go do odpowiedzialności w ustawie przewidzianej. Sąd Rejonowy w uzasadnieniu powołał argumentację przedstawioną przez T. Razowskiego w publikacji „Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych po nowelizacji”, wprost mówiącego o „błędzie ustawodawcy”, który „spowodował zaprzeczenie celowi wprowadzenia do polskiego systemu prawnego kom-

pleksowego uregulowania poświęconego odpowiedzialności podmiotów zbiorowych” (Prok. i Pr. 2006, nr 9, s. 133). W świetle opisanego powyżej toku prac legislacyjnych, trudno tej opinii nie podzielić. Niniejsza sprawa dobrze ilustruje to, że „praktyczny wydzźwięk ustawy stał się szczególnie znikomy” (tamże), bo niewątpliwie to właśnie przestępcze działania osób z kręgu ujętych w art. 3 pkt 1 u.o.p.z., stanowią największe i najszersze zagrożenie dla porządku prawnego w sferze gospodarczej. Identyczne stanowisko zajęli także inni autorzy zajmujący się tą tematyką (por. D. Habrat: *Materialnoprawne aspekty odpowiedzialności podmiotów zbiorowych w polskim prawie karnym*, Toruń 2008, s. 99).

W tym stanie rzeczy trzeba stwierdzić, że kasacja Rzecznika Praw Obywatelskich nie tylko nie podważyła stanowiska wyrażonego w zaskarżonym wyroku Sądu Okręgowego, ale wręcz nie przedstawiła żadnych poważnych argumentów, dających podstawę do odmiennej wykładni art. 5 u.o.p.z. Wbrew twierdzeniom skarżącego, nowelizacja tego przepisu właśnie doprowadziła do pominięcia odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione popełnione przez osoby zarządzające nimi i przynoszące im korzyści. Wprawdzie z aksjologicznego punktu widzenia rozwiązanie takie trudno zaakceptować, ale do zmiany stanu prawnego w tym zakresie doprowadzić może wyłącznie ustawodawca.

Implikacją przedstawionego powyżej stanowiska Sądu Najwyższego było oddalenie kasacji Rzecznika Praw Obywatelskich.